

В.А. Шемчук, підполковник, кандидат педагогічних наук
Національний університет оборони України
імені Івана Черняхівського

ОПТИМІЗАЦІЯ ВЗАЄМОДІЇ ВІЙСЬКОВИХ КОМАНДИРІВ В УМОВАХ ПРОВЕДЕННЯ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ (ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ)

Стаття присвячена актуальній проблемі сутності стратегії оптимізації взаємодії військових командирів в складних, проблемних ситуаціях. Проведення антитерористичної операції вимагає від військових керівників особливої взаємодії та оптимізації взаємовідносин. Проаналізовано сутність основних механізмів оптимальної взаємодії під час проведення антитерористичної операції офіцерів в проблемній ситуації, узгодження цілей та інтересів, прагнення до взаємної довіри, рефлексія, забезпечення балансу рангів і взаємного контролю сторін, емпатія.

Ключові слова: оптимізація взаємодії, військовий керівник, проблемна ситуація, офіцер, антитерористична операція.

Постановка проблеми. Військова служба відноситься до видів діяльності, які завжди пов'язані з екстремальними умовами і елементами ризику для життя. Але існують певні періоди в діяльності військовослужбовців, коли певна загроза виражена найбільш гостро і стає постійною умовою професійної діяльності. Однак, і в такі періоди емоційні навантаження розрізняються за своєю інтенсивністю. Під час безпосередньої участі в антитерористичній операції, а саме – у бойових діях, загроза для життя виражена особливо гостро і робить істотний вплив на психічний стан військовослужбовця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останніх десятиліть вітчизняними вченими проведена значна кількість фундаментальних досліджень з військової педагогіки та психології, в яких подано аналіз соціально-психологічних процесів, що відбуваються у військових колективах, де запропоновано шляхи й способи гармонізації соціально-психологічного клімату, також є розроблені науково-методичні рекомендації з покращення управління, спілкування, підвищення ефективності індивідуальної взаємодії (В. Барко [2], О. Волобуєва, В. Гаврюшенко [3], В. Лефтеров [4], О. Сафін [5], Є. Потапчук [6] та ін.).

Метою статті є теоретичний аналіз та обґрунтування стратегії оптимізації взаємодії, як педагогічної проблеми військового керівника в умовах проведення антитерористичної операції

Виклад основних основного матеріалу. Вирішуючи бойові завдання під час проведення антитерористичної операції, командири повинні враховувати особливості психічного стану військовослужбовців та інтенсивність впливу психогенних факторів екстремальних умов, а також закономірності динаміки психічного стану під час адаптації до діяльності, що супроводжується загрозою для життя. Рішенню вказаних завдань допоможе така організація процесу бойової підготовки, під час якої створюється психологічна модель ситуації, що характеризується сильними фізичними перешкодами для діяльності (звук, світло, запахи та ін.), підвищеною відповідальністю, вимогливістю, сильним психологічним впливом на воїнів факторів бойової дійсності. Систематичне

проведення занять, тренувань у таких умовах створює механізми оптимальної взаємодії (адаптації психіки) до перешкод.

Психолого-педагогічні механізми екстремального виживання в умовах неоголошеної війни вимагають від військових керівників практичних навичок і вмінь, пов'язаних з веденням бойових дій, силових акцій і самозахисту. Взаємодія, як соціально-психологічне явище, являє собою процес впливу суб'єктів один на одного, взаємну обумовленість і опосередкованість їхньої спільної діяльності або спілкування.

Взаємодія являє собою зовнішній план ставлення особистості військового керівника до оточуючих людей. Основними компонентами взаємодії є спонукальний (мотиваційно-цільовий обмін), когнітивний (комунікативний процес як взаємоінформування й перцептивний процес як взаємосприйняття, взаємооцінка й взаєморозуміння), регулятивний (поведінковий процес як зміна поведінки один одного) й емоційний процес (як формування симпатії-антипатії) [1; 3–5]. Ці процеси взаємодії розгортаються і здійснюються за допомогою певних механізмів і засобів, породжують низку ефектів, у яких втілюється й проявляється багатогранність міжособистісної взаємодії між військовослужбовцями.

Внутрішньоособистісною основою відносин є взаємовідносини, які включають аспекти: мотиваційний, комунікативний, перцептивний, поведінковий та емоційний. Взаємовідносини військового керівника формуються в процесі взаємодії в різних ситуаціях життєдіяльності, у тому числі й у проблемних ситуаціях.

В умовах проведення АТО основними видами ситуацій є ситуації службово-бойової (військово-професійної) діяльності, побутові, міжособистісні й внутрішньоособистісні. Залежно від стану відносин людини із світом виділяють комформні, прості й проблемні ситуації. Проблема ситуація життєдіяльності військового управлінця – це ситуація розбалансованості системи “завдання – особисті можливості й (або) мотиви – умови військового середовища”. Сутнісними ознаками проблемної ситуації є: наявність труднощів, перешкод, проблем; стан психічної напруженості; помітна зміна звичних параметрів діяльності, поведінки або спілкування, вихід за рамки звичайності.

Об'єктивні й суб'єктивні умови та обставини, які створюють проблемні ситуації життєдіяльності офіцерського складу можуть бути класифіковані на основі таких критеріїв: типу відносин, у яких виникла ситуація й рівня її труднощів (загрози) для офіцера (загроза потенційна, безпосередня або така, що вже реалізується). Виділяються: важкі ситуації професійної діяльності – проблемні, критичні і екстремальні (бойові); буттєві – ситуації невідомості, небезпеки й втрати); міжособистісні й ситуації внутрішньоособистісного плану – внутрішньоособистісні ускладнення, конфлікти й кризи.

Проблемна ситуація під час проведення АТО активується і являє собою психічно напружену ситуацію, у якій суб'єкт взаємодії (його присутність, дія або бездіяльність) розглядається у вигляді загрози, перешкоди для реалізації власного “Я” (інтересів, цінностей, бажань, прагнень, цілей, переконань). Вона характеризується наявністю протиріччя, напруженим психічним станом, переколюванням сприйняття, конкурентною взаємодією [3; 5]. Основними

типами проблемної міжособистісної ситуації є власне проблемні, доконфліктні й конфліктні ситуації.

Варто відзначити, що в ході антитерористичної операції військова діяльність характеризується високою динамічністю (рухливістю), змінністю ситуації, яка потребує від психіки військового керівника здатності швидко перебудовуватись відповідно до обставин. Як відомо, психіка характеризується деякими адаптаційними можливостями. Тому важливо розвивати, удосконалювати ці можливості, формувати високе, швидке переключення, оперативне входження психіки офіцера у нові умови військово-професійної діяльності, вирішення виникаючих незвичних завдань, виробляти здатність аналізувати нестандартні ситуації, які з'являються.

Найважливішою особливістю проведення антитерористичної операції на сході України є те, що, як правило, з припиненням впливу вражаючих факторів нормалізація функціонального стану настає не відразу. Наслідки різних порушень, що виникли у Другій світовій війні за Україну (психічні та психосоматичні розлади, різні соціальні девіації та ін.), зберігаються ще досить довго, а іноді і протягом усього життя учасника бойових дій.

Основною закономірністю мотиваційно-цільової взаємодії офіцерів в проблемній міжособистісній ситуації є боротьба їх цілей і мотивів. Вона виражається в тому, що прагнення офіцера здійснити свої цілі, як правило, блокує задоволення інтересів опонента, перешкоджає досягненню ним своїх цілей. Встановлено, що в більшості проблемних ситуацій офіцери найчастіше відстоюють службові інтереси. Інтереси, що відстоюються офіцером, не впливають на гостроту розвитку проблемної міжособистісної ситуації. В умовах проблемної міжособистісної ситуації задоволення інтересів однієї сторони веде до зменшення можливостей по задоволенню інтересів іншої.

Основним психологічним механізмом, за допомогою якого здійснюється боротьба мотивів офіцерів в умовах проблемної міжособистісної ситуації, є узгодження їх цілей і інтересів. Оптимальною з погляду досягнення загальної узгодженої мети є спрямованість на справу і на іншого [4; 6]. Найбільша ефективність вирішення проблеми досягається при спрямованості офіцерів на справу і значно нижче – при спрямованості на себе або на іншого.

Спільна військова діяльність є основною детермінантою взаємодії офіцерів в проблемній міжособистісній ситуації. Проблемні ситуації виникають найчастіше в основному виді військової діяльності офіцерів – в ході навчально-бойової діяльності. Службово-бойова діяльність в ході проведення АТО слугує могутнім прискорювачем та об'єктивним чинником розвитку ситуації. Чинник ієрархічних відносин діяльнісного типу є більш значущим порівняно з чинником міжособистісних відносин в аспекті впливу на виникнення і розвиток проблемних ситуацій.

Найбільш важкою для офіцера сприймається передконфліктна ситуація, що пов'язано з її швидкоплинністю і необхідністю ухвалення рішення на конфліктні дії. При виникненні проблемних ситуацій основну роль грають об'єктивні чинники, а для конфліктних – суб'єктивні. Загостренню проблемної міжособистісної ситуації сприяють: непоступливість опонентів; блокування базових потреб опонента; відстоювання обома офіцерами особистих інтересів; високий рівень негативних емоцій; незалежність офіцерів один від одного;

присутність інших офіцерів, які можуть надати підтримку. Основною закономірністю перцептивних процесів в проблемній міжособистісній ситуації є зростання ступеня перекручування сприйняття та оцінки ситуації. Перекручуванню піддаються як сама проблемна ситуація в цілому, так і її окремі складові: мотиви, вислови, дії і вчинки сторін, а також їх особистісні риси.

Показником точності сприйняття проблемної міжособистісної ситуації може служити точність прогнозу її розвитку. Найчастіше конфліктні ситуації не прогнозуються. Найменш точно прогнозуються передконфліктні ситуації. Точному прогнозу розвитку ситуації найчастіше заважають її швидкоплинність, відсутність інформації про можливі дії опонента і недооцінка важливості проблеми [1; 3]. Основними чинниками, що впливають на точність прогнозу розвитку ситуації, є: емоційний стан офіцера; його вміння концентрувати увагу на ключових параметрах ситуації; професійна приналежність офіцера і його вік. Найточніше проблемна ситуація прогнозується, коли офіцер дещо збуджений або роздратований; при врахуванні ним статусу, інтересів і душевного стану опонента.

Перекручування сприйняття мотивів поведінки сторін в проблемній міжособистісній ситуації полягає в приписуванні собі соціально схвалюваних мотивів, а опонентові – соціально непривабливих мотивів. Із зростанням напруженості ситуації росте полярність в оцінках мотивації сторін, особливо при переході від передконфліктної до конфліктної ситуації. При сприйнятті висловів, дій і вчинків власна позиція розглядається як нормативна, обґрунтована і ситуативно доцільна. Позиція опонента сприймається як помилкова, бездоказова, нормативно не підкріплена. В оцінці особистості опонента фіксується посилення і гіперболізація її негативних рис і властивостей.

У більшості проблемних ситуацій відбувається погіршення оцінки етичних рис опонента. При цьому, чим важче ситуація, тим більш низькі оцінки даються порядності опонента. Перекручування сприйняття іншого в умовах проблемної міжособистісної ситуації приводить до формування негативного образу цього іншого. Цей негативний образ в гострих, напружених і затяжних ситуаціях виявляється у вигляді “образу ворога”, що є неприпустимо в умовах проведення АТО.

Основною закономірністю комунікативного процесу в проблемній міжособистісній ситуації є розширення спектру і зростання кількості вживаних засобів впливу у поєднанні з ослабленням зворотного зв'язку. Для проблемних ситуацій, як і для буденних, характерним є найбільш часто використання засобів переконання. Передконфліктна ситуація характеризується посиленням застосування засобів переконання з акцентом на їх правове обґрунтування і частішим застосуванням прихованих погроз. У конфліктних ситуаціях опоненти концентрують свою увагу на критиці один одного, апеляції до моральних принципів і значно частіше застосовують погрози, у тому числі і відкриті [6]. Роз'яснення своїх цілей, чітка аргументація не розвивають проблемну ситуацію, а, навпаки, гасять, вирішують її. Загостренню проблемної міжособистісної ситуації служить інтенсивне використання критики і погроз на адресу опонента.

Вибір конкретних комунікативних засобів в умовах проблемної міжособистісної ситуації залежить від стратегії взаємодії, якій надається перевага, ефективності зворотного зв'язку, гостроти ситуації, присутності в проблемній міжособистісній ситуації інших військовослужбовців.

Основною закономірністю поведінки офіцерів в проблемній міжособистісній ситуації є прагнення до реалізації такої стратегії поведінки, яка забезпечує досягнення поставлених цілей. Стратегія поведінки офіцера в проблемній міжособистісній ситуації може бути розглянута як його орієнтація по відношенню до ситуації, установка на певні форми поведінки у взаємодії з опонентом. Параметрами, якими описується стратегія поведінки, є жорсткість позиції офіцера і модальність його ставлення до опонента, тобто він розглядається як об'єкт дії або як суб'єкт взаємодії.

Поєднання цих параметрів визначає чотири основні стратегії поведінки офіцерів в проблемній міжособистісній ситуації: нормативну, конфронтаційну, маніпулятивну і переговорну. Стратегії поведінки реалізуються за допомогою тактик. Основними тактиками поведінки офіцера в проблемній міжособистісній ситуації є: захоплення і утримання об'єкту, фізичне насильство, психологічне насильство, тиск, демонстративні дії, санкціонування, тактика коаліцій, фіксація своєї позиції, дружелюбність, операції [1; 4]. Названі тактики також можуть бути розглянуті як жорсткі, нейтральні і м'які. Вибір офіцером стратегії поведінки визначається співвідношенням ситуаційних та особистісних чинників. Ситуаційними чинниками є: прогноз офіцером успішності застосування саме цієї стратегії; статус офіцерів; гострота і напруженість ситуації; ступінь важкості вирішуваної проблеми; стратегія, яку обрав і реалізує опонент; залежність офіцера від свого опонента по неслужбових питаннях. Найбільшою мірою від ситуаційних чинників залежить вибір директивної і переговорної стратегій.

До особистісних чинників, що визначають вибір стратегії поведінки офіцера в проблемній міжособистісній ситуації, можуть бути віднесені: орієнтація мотивів учасників ситуації; переважаючий тип ставлення до навколишніх; рівень когнітивної складності особистості; ступінь порядності офіцера. Більш за усе від особистісних особливостей залежить вибір конфронтаційної і маніпулятивної стратегій, меншою мірою – переговорної.

Основною закономірністю емоційної взаємодії офіцерів в проблемній міжособистісній ситуації є посилення регулюючої ролі емоцій і переживань в поведінці офіцерів. У проблемних ситуаціях вони є: індикатором важкості ситуації; регуляторами власної поведінки і поведінки опонента; проявом ставлення до останнього. Дослідження механізмів емоційної взаємодії показало, що відображення і особливо поляризація емоцій є деструктивними психологічними механізмами, а емпатія – механізмом конструктивної взаємодії офіцерів у проблемних ситуаціях [3].

Розглянувши викладене вище, можна зробити наступні **висновки**:

Оптимальній взаємодії офіцерів в проблемних ситуаціях сприяє актуалізація таких психологічних механізмів: узгодження цілей та інтересів; прагнення до взаємної довіри; рефлексія; забезпечення балансу рангів; емпатія. Серед основних напрямків діяльності військового керівника щодо оптимізації взаємодії офіцерів у проблемних ситуаціях є: формування сприятливого

соціально-психологічного клімату в офіцерських колективах; підвищення конфліктної компетентності офіцерів; формування у них конфліктостійкості; успішна медіаторська діяльність з регулювання передконфліктних і конфліктних ситуацій у взаємовідносинах офіцерів.

Сучасна діяльність військовослужбовця в ході проведення антитерористичної операції потребує тривалої напруженості духовних і фізичних сил особистості військового керівника. Це обумовлює особливі вимоги до їх витривалості, здатності до тривалих перевантажень, боротьби, подолання труднощів, адаптації психіки до масових руйнувань та загибелі людей. Зрозуміло, що висока витривалість психіки військовослужбовців не виникає сама по собі, а є наслідком відповідним чином організованих систематичних і цілеспрямованих тренувань, занять, навчань, службової діяльності в цілому.

Виконання завдань особистої безпеки, щодо оптимізації взаємодії в загальній психолого-педагогічній підготовці, досягається формуванням у військових керівників:

спрямованої мотивації на успіх;

спрямовується на навчання їх прийомам емоційно-вольової мобілізації, зняття негативних психічних станів, методом надання собі і співслужбовцям першої психологічної допомоги, вироблення стресостійкості;

способам виживання в проблемних ситуаціях (екстремальних умовах), підвищення соціально-психологічної сумісності (згуртування, злагодження) та стійкості військових підрозділів.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Агеев В.С.* Межгрупповое взаимодействие: социально-психологические проблемы / В.С. Агеев. – М.: Изд-во МГУ, 1990. – 240 с.
2. *Барко В.І.* Психологія управління персоналом органів внутрішніх справ (проактивний підхід): [монографія] / В.І. Барко. – К.: НІКА-ЦЕНТР, 2003. – 448 с.
3. *Гаврюшенко В.В.* Психологічні особливості міжособистісної взаємодії офіцерів у проблемних ситуаціях: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.09 / В.В. Гаврюшенко Нац. акад. держ. прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького. – Хмельницький, 2011. – 244 с.
4. *Лефтеров В.О.* Психологічні тренінгові технології в органах внутрішніх справ. Методологія психотренінгу та його використання у професійно-психологічному розвитку персоналу, задіяного в екстремальних видах діяльності [монографія] / В.О. Лефтеров. — Донецьк: ДЮІ, 2007. – 242 с.
4. *Потапчук Є.М.* Соціально-психологічні основи збереження психічного здоров'я військовослужбовців: дис... д-ра психол. наук / Є.М. Потапчук; Нац. акад. держ. прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького. – Хмельницький, 2004. – 365 с
5. *Сафін О.Д., В.С. Сідак.* Психолого-акмеологічні основи професійного та особистісного самовдосконалення співробітників правоохоронних органів України. [монографія] / О.Д. Сафін, В.С. Сідак. – К.: Вид-во НА СБ України, 2004. – 178 с.
6. *Шемчук В.А.* Стратегії взаємодії військових управлінців в умовах проведення антитерористичної операції: когнітивна компонента / В.А. Шемчук / Збірник наукових праць “Військова освіта”. – К.: 2015. – № 1 (31). – С. 280–288.
7. *Шемчук В.А.* Психолого-педагогічні аспекти виживання, як особиста безпека військовослужбовця в антитерористичній операції / В.А. Шемчук // Матеріали науково-методичного семінару “Спеціальна спрямованість фізичної підготовки як складова особистої безпеки військовослужбовців” (Київ, 17.03. 2015 р.) / МОУ. — К.: НУОУ, 2015. — С. 31–32.

В. А. Шемчук, подполковник, кандидат педагогических наук
Национальный университет обороны Украины имени Ивана Черняховского

ОПТИМИЗАЦИЯ ВЗАИМОДЕЙСТВИЙ ВОЕННЫХ КОМАНДИРОВ В УСЛОВИЯХ ПРОВЕДЕНИЯ АНТИТЕРРОРИСТИЧЕСКОЙ ОПЕРАЦИИ (ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ)

Статья посвящена актуальной проблеме сущности стратегии оптимизации взаимодействия в сложных, проблемных ситуациях. Проведение антитеррористической операции требует от военных руководителей особого взаимодействия и оптимизации взаимоотношений. Проанализировано сущность основных механизмов оптимального взаимодействия во время проведения антитеррористической операции офицеров в проблемной ситуации есть согласование целей и интересов, стремление к взаимному доверию, рефлексия, обеспечение баланса рангов и взаимного контроля сторон, эмпатия.

Ключевые слова: оптимизация взаимодействия, военный руководитель, проблемная ситуация, офицер.

V. Shemchuk, lieutenant colonel, Candidate of pedagogical sciences
National defense university of Ukraine named after Ivan Chernyakhovsky

OPTIMIZATION OF THE INTERACTION BETWEEN MILITARY COMMANDERS IN THE CONTEXT OF ANTI-TERRORIST OPERATION (PEDAGOGICAL ASPECT)

The article is devoted to the current problem of the essence of interaction optimization strategy in complex problem situations. The conduction of anti-terrorist operation requires special interaction and relation optimization from military leaders. It is examined that the essence of the main mechanisms of effective interaction between officers in a problem situation during anti-terrorist operation is the coordination of goals and interests, tendency to mutual respect, reflection, ranks balance and mutual control of all sides, empathy.

Key words: interaction optimization, military leader, problem situation, officer.